

УДК 339.9(55)

DOI: 10.32342/2074-5354-2021-2-55-9

Р.М. КЛЮЧНИК,

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри глобальної економіки

Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ORCID 0000-0001-6787-275X

РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ ІРАНУ В УМОВАХ САНКЦІЙ

У статті здійснено спробу загального аналізу розвитку економіки Ірану в умовах санкцій з боку США та інших країн. Розглянуто передумови становлення сучасного іранського режиму. Подано короткий історичний огляд санкцій проти Ірану.

Приділено увагу розвитку ядерної програми Ірану, зокрема будівництву Бушерської АЕС. Наведено позицію президента Ірану М. Ахмадінежада (2005–2013) та інших політичних лідерів країни щодо розвитку ядерної енергетики. Також розглянуто позицію США щодо Ірану, зокрема включення країни до списку *rogue states*.

Підкреслюється важливість Спільного всеосяжного плану дій, підписаного у 2015 р. Наголошується на скептичній позиції президента США Д. Трампа (2017–2021) щодо мирних планів Ірану. Розглянуто ситуацію навколо нападів на танкери Ірану та інших країн в останні роки.

Наводиться приклад міжнародної платіжної системи «Шетаб», створеної Іраном та використовуваної іншими країнами. Вказано, що Іран досяг певних успіхів у виробництві автомобілів. Продемонстровано, що економіка країни в цілому пристосувалася до санкцій. Підкреслено важливість політичного та економічного співробітництва Ірану з Росією, Сирією, КНДР та іншими країнами.

Звертається увага на порівняно закритий характер економіки Ірану, що ускладнює її всебічне дослідження.

Ключові слова: економіка Ірану, ядерна програма Ірану, санкції проти Ірану, Спільний всеосяжний план дій, нафтова промисловість.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ісламська Республіка Іран – одна з найпотужніших країн Передньої Азії в політичному та економічному вимірі. У сучасному вигляді вона була створена у 1979 р. після повалення монархії та встановлення теократичного режиму. Однією з детермінант політичних та економічних відносин Ірану з іншими країнами є те, що державною релігією країни є іслам шіїтського напрямку, у той час як у переважній частині ісламських країн домінує сунітський напрям. Іран є важливим політичним гравцем на міжнародній арені в еко-

номічному, політичному та військовому вимірах. Конфлікти через атаки іранських військ на танкери в останні роки стали свідченням цього. Оскільки від нафтової галузі залежить стан глобальної економіки в цілому та української зокрема, а на нафтову промисловість істотно впливають конфлікти на Близькому Сході, то кейс Ірану видається актуальним для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення досліджуваної проблеми, та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. Заявлена проблематика окреслена у пра-

цях вчених та публіцистів. Б. Хаджехпур досліджує загальні тенденції розвитку іранської економіки. К. Годованок розглядає позицію Лондона щодо ядерних домовленостей з Іраном. Р. Махді досліджує іранську платіжну систему та її використання поза межами Ірану. Емпіричні дані щодо обраної проблематики надають міжнародні організації, зокрема Міжнародний валютний фонд та Світовий банк. Поточні події (у тому числі нові санкції та конфлікти навколо танкерів) висвітлюються у публікаціях BBC, Interfax, Financial Tribune, Tehran Times і т. д. На нашу думку, використання джерел з різних країн (у тому числі з Ірану) може забезпечити прийнятний рівень об'єктивності досліджень. Саме з урахуванням останніх подій ми спробуємо розглянути аспекти економічного розвитку Ірану.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні основних аспектів економічного розвитку Ірану в умовах санкцій з боку країн Заходу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Із самого початку свого існування сучасний режим в Ірані перебував у конфронтації з багатьма впливовими політичними та економічними акторами регіону та світу. Захоплення заручників у посольстві США в 1979 р., війна з Іраком, розрив дипломатичних відносин з Ізраїлем та інші дії ускладнили міжнародне становище країни. Видається логічним, що проти Ірану було застосовано санкції, до яких економіка країни змушена пристосовуватися. Останні події на Близькому Сході лише актуалізували цю проблематику.

У листопаді 1979 р. США ввели перші санкції проти Ірану, заморозивши 12 млрд дол. іранських активів та запровадивши повне торговельне ембарго. Також було припинено закупівлю іранської нафти, заборонено продаж Ірану запчастин для військової техніки. Ці санкції діяли до підписання Алжирських угод у 1981 р., текст яких, зокрема, містив положення: «Сполучені Штати скасують усі торговельні санкції, введені проти Ірану

з 4 листопада 1979 р. по сьогоднішній день» [1; 2].

У 1984 р. Державний департамент США оголосив Іран спонсором тероризму у зв'язку з гіпотетичною причетністю Тегерану до теракту в Лівані в 1983 р. Це потягло за собою нові санкції, у тому числі заборону на продаж зброї та будь-яку допомогу. У 1987 р. було заборонено будь-який товарообмін між США та Іраном [3]. У 1995 р. Б. Клінтон своїм виконавчим указом заблокував угоду між американською нафтовидобувною компанією Conoco та іранською National Iranian Oil Company.

У 2000-х рр. санкції проти Ірану вводили не тільки США. Пов'язані вони були здебільшого з іранською атомною програмою. Іран протягом усього часу заявляв, що ядерні дослідження, які проводяться на його території, мають мирний характер. Так, у 2010 р. було введено в дію Бушерську АЕС. Однак досить неоднозначні заяви президента Ірану М. Ахмадінежада (2005–2013) переконували світову громадськість у тому, що збагачений уран може бути використаний для створення зброї масового ураження. Так, у 2011 р. президент заявив, що Іран не потребує ядерної зброї, але «Вашингтон пошкодує, якщо вступить у конфронтацію з Тегераном» [4].

У західному, передусім американському, політичному дискурсі Іран розглядається як rogue state, країна-вигнанець, тобто така, де порушуються базові права людини, а також така, що загрожує міжнародній стабільності. Прибічники санкцій проти Ірану порівнюють її з КНДР, яка вже реально, а не гіпотетично, володіє ядерною зброєю.

У 2015 р. було досягнуто певних успіхів у переговорах між країнами Заходу та Іраном. Завдяки дипломатичним зусиллям Ф. Могеріні було підписано Спільний всеосяжний план дій, який назвали Iran nuclear deal (іранська ядерна домовленість). Цей документ підписали, окрім Ірану, Китай, Франція, Німеччина, Росія, Велика Британія, США та ЄС. Згідно з ним в обмін на поступове зняття санк-

цій Іран погоджувався на скорочення запасів збагаченого урану з 10 т до 300 кг. У 2018 р. США денонсували угоду, багато в чому через переконання Д. Трампа в тому, що Іран продовжує розробки ядерної зброї [5]. Ще у 2017 р. Д. Трамп підписав федеральний закон «Про протидію противникам Америки шляхом санкцій», який передбачав посилення обмежень щодо Ірану, Росії та КНДР.

У 2019 р. МАГАТЕ підтвердило, що Іран порушує ліміт у 300 кг низькозбагаченого урану. Відповідно, говорити про зняття всіх санкцій наразі передчасно. Але навіть гіпотетичні перспективи повернення Ірану на світові ринки нафти й газу впливають на ціни. Так, у червні 2021 р. було зафіксовано падіння ціни на нафту Brent, яке експерти пов'язали зі зняттям санкцій США з трьох іранців, які займаються нафтоторгівлею. Таким чином, нафтотрейдери, які слідкують за ходом перемовин про відновлення nuclear deal, вирішили, що зняття санкцій може відкрити шлях до збільшення пропозиції іранської нафти на світових ринках [6; 7].

Зважаючи на санкції, в умовах яких живе Іран, економіка країни розвивається з огляду на необхідність забезпечення максимальної незалежності від зовнішнього світу. Втім ізоляція не набуває таких масштабів, як у КНДР.

У 2002 р. було створено національну електронну банківську платіжну систему Shetab. У 2017 р. ця платіжна система мала понад 54 тис. банкоматів по всій території Ірану. У березні 2005 р. Центральний банк Ірану підписав угоду з банкоматною мережею Бахрейну Benefit та системою ОАЕ UAES про підключення цих систем до мережі Shetab. У жовтні 2005 р. Іран та Китай пов'язали свої банківські системи. У травні 2008 р. мережа банкоматів Ірану була пов'язана з мережами банкоматів Катару та Кувейту, що дозволило клієнтам мати прямий доступ до своїх рахунків з Ірану та арабських країн. Р.М. Махді зазначає, що в результаті введення платіжної системи в арабських країнах, а також Вірменії та Туреччині Іран став четвертою країною світу, яка створила міжнародну платіжну систему [8].

Сучасний Іран є однією з найпотужніших країн ісламського світу. Економіка країни характеризується великою роллю вуглеводневого, сільськогосподарського секторів та сфери послуг. Іран посідає друге місце за розвіданими запасами газу та четверте – за запасами нафти. При цьому, на відміну від Норвегії чи Канади, країна досить сильно залежить від доходів від експорту цих ресурсів [9].

Іранська влада ухвалює п'ятирічний план розвитку на період з 2016/2017 по 2021/2022 рр. Цей план складається з трьох складових: розвиток стійкої економіки, науковий прогрес та лідерство в культурній сфері. Серед пріоритетів – реформа державних підприємств, фінансового та банківського сектора, а також перерозподіл доходів від продажу нафти. Цей план передбачав також щорічне економічне зростання на 8% [9].

У країні діє компанія Iran Khodro, яка випускає автомобілі іноземних марок (до 2005 р. також випускали іранський автомобіль Paykan). Але при цьому 30% автомобілів, вироблених в Ірані, не відповідають стандартам якості, передусім через надмірні викиди [10].

Втім не всі іранці залучені до виробництва товарів та послуг. Рівень безробіття у 2019 р. склав 10,6%. Експорт впевнено переважає над імпортом (93,4 млрд дол. проти 60,8 млрд дол. у 2018 р.) [11]. За даними МВФ, ВВП Ірану у 2020 р. становив 1100 млрд дол. США. ВВП на душу населення склало 13 073 дол. США [12]. У 2019–2020 рр. спостерігалися значні темпи девальвації національної валюти: лише з березня по червень 2020 р. іранський ріал втратив 70% вартості [13].

Аналіз економіки Ірану ускладнюється тим, що країна, як і Північна Корея чи Куба, приховує реальну статистику, що пов'язано з бажанням обійти санкції. За наявними даними Центру Карнегі, з 2018 по 2021 рр. щоденний експорт нафти Іраном впав з 2,6 млн до 600–70 тис. барелів на добу. Це пов'язують, зокрема, з політикою «максимального тиску» з боку США [14].

Ключовим елементом відповіді Ірану на санкції є так звана «резистентна

економіка» («resistance economy»). На думку експертів, ця концепція може допомогти Ірану розв'язати деякі з довготривалих структурних економічних проблем, такі як надмірна залежність від продажу нафти, низький рівень продуктивності та нестача сильного приватного сектора. Термін «*eightessad-e moghavemati*» («стійка економіка») означає передусім резистентність до санкцій. Стратегічний документ «Принципи стійкої економіки», сфокусований на збільшенні вітчизняних потужностей та максимальному використанні ресурсів Ірану, також передбачає залучення середнього класу та людей з низькими доходами до процесів зміцнення економічного потенціалу. Пропонується розбудова «економіки знань», заходи щодо зменшення рівня залежності від імпорту, зарубіжних технологій тощо. Втім спостерігається замкнене коло: імплементація цих завдань є спорадичною, серед іншого, через високий рівень взаємодії з глобальною економікою та доступу до фінансових потоків, а можливості зростання за обома факторами обмежені саме через санкції [15].

Політичними союзниками Ірану є Сирія, КНДР, Венесуела та низка інших країн, які у зовнішньополітичній доктрині США та їх союзників розглядаються як недружні. Також Іран користується стабільною політичною та економічною підтримкою з боку Росії. Іранський експорт до Росії зріс на 105% у 2020 р. порівняно з 2019 р. [16]. Китай також допомагає Ірану долати негативний вплив санкцій: танкери, пов'язані з китайською компанією

China National Petroleum Corporation, транспортують у Китай іранську нафту.

Іранські танкери, що транспортують нафту до Сирії, іноді піддаються атакам з боку Ізраїлю. У свою чергу, Іран часто підозрюють в атаках на танкери Ізраїлю та інших країн. Так, наприкінці липня 2021 р. Іран було звинувачено в нападі на ізраїльський танкер, на борту якого загинули британець та румун [17].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Економічний розвиток Ірану багато в чому детермінований його природно-географічним положенням та природними ресурсами, перш за все вуглеводнями. Саме тому санкції проти Ірану спрямовані передусім на обмеження торгівлі нафтою та газом. Іран створив національну електронну банківську платіжну систему, об'єднує зусилля з іншими країнами, як із тими, проти яких введено санкції, так і з нейтральними.

Серед причин, з яких проти Ірану введено санкції, – ядерна програма країни, що може призвести до створення ядерної зброї, та систематичні порушення прав людини. У 2015 р. було досягнуто компроміс і підписано Спільний всеосяжний план дій, але станом на сьогодні Іран не зменшив кількість збагаченого урану до лімітів, передбачених планом.

Сьогодні Іран залишається однією з найпотужніших країн Близького Сходу, але аналіз економіки країни ускладнюється її досить закритим характером. У подальшому ми вважаємо за доцільне розглянути економічний розвиток інших країн Перської затоки.

Список використаної літератури

1. Algiers Accords. January 19, 1981. *Pars Times*. URL: http://www.parstimes.com/history/algiers_accords.pdf (accessed 05 July 2021).
2. A Brief History of Sanctions on Iran. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/a-brief-history-of-sanctions-on-iran/> (accessed 31 July 2021).
3. Sanctions Against Iran: A Guide to Targets, Terms, and Timetables. *Belfer Center for Science and International Affairs*. URL: <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/Iran%20Sanctions.pdf> (accessed 27 July 2021).
4. Ірану не нужно ядерное оружие, говорит Ахмадинежад. *BBC*. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2011/11/111108_iran_no_bomb_needed (дата обращения 17 июля 2021 г.).

5. Годованюк К. Ядерная сделка с Ираном – позиция Лондона. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 3. С. 106–112.

6. МАГАТЭ подтвердило превышение Ираном лимита в 300 кг низкообогащенного урана. Интерфакс. URL: <https://www.interfax.ru/world/667401> (дата обращения 26 июля 2021 г.).

7. Brent резко подешевела на новости о снятии санкций США с иранского чиновника. *Forbes*. URL: <https://www.forbes.ru/newsroom/finansy-i-investicii/431941-brent-rezko-podeshevela-na-novosti-o-snyatii-sankciy-ssha-s> (дата обращения 29 июля 2021 г.).

8. Рахимьян М.М. Иранская платёжная система «Шетаб» и перспективы иранской системы банковских карт в зарубежных странах. *Вестник университета*. 2020. № 4. С. 174–181.

9. Islamic Republic of Iran. *The World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> (accessed 31 July 2021).

10. 30% of Tehran Vehicles Fail Technical Inspections in Q1. *Financial Tribune*. URL: <https://financialtribune.com/articles/auto/109227/30-of-tehran-vehicles-fail-technical-inspections-in-q1> (accessed 24 July 2021).

11. Iran Economic Outlook. *Focus Economics*. URL: <https://www.focus-economics.com/countries/iran> (accessed 29 July 2021).

12. World Economic Outlook Database. *International Monetary Fund*. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/April/select-country-group> (accessed 01 August 2021).

13. Devaluation of Iran's Currency Accelerates With Dollar Hitting 260,000 Rials. *Radio Farda*. URL: <https://en.radiofarda.com/a/devaluation-of-iran-s-currency-accelerates-with-dollar-hitting-260-000-rials/30735734.html> (accessed 02 August 2021).

14. The Geopolitical Roots of Iran's Economic Crisis. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/sada/83350> (accessed 25 July 2021).

15. Khajepour B. Anatomy of the Iranian Economy. *UI Papers*. 2020. No. 6. URL: <https://www.ui.se/globalassets/butiken/ui-paper/2020/ui-paper-no.-6-2020.pdf> (accessed 28 July 2021).

16. Iran's export to Russia rises 105% in 2020. *Tehran Times*. URL: <https://www.tehrantimes.com/news/459002/Iran-s-export-to-Russia-rises-105-in-2020> (accessed 29 July 2021).

17. Israel accuses Iran over deadly oil tanker attack. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57977702> (accessed 01 August 2021).